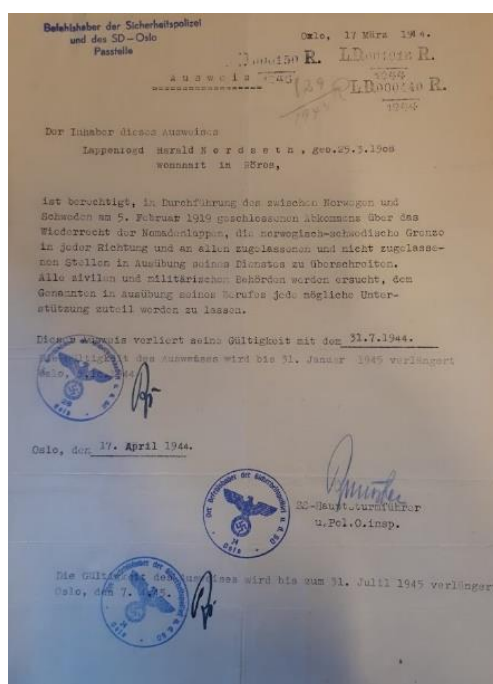

Kulturminnevern prosjekt 2015

Dokumentasjon av krigshistorie fra Rørossamisk område

AAJEGE
SAEMIEN GIELE & MAAHTOEJARNGE

November 2018

INNHOLDSLISTE

INNHOLDSLISTE	2
PROSJEKTINFORMASJON	3
1. MÅLFORMULERINGER	3
2.1 Formål	3
2.2 Målgruppe	4
2. INNHOLD	4
2.1 Beskrivelse og innhold	4
3. METODER	4
3.1 Dokumentasjon av muntlige kilder	4
3.2 utfordringer med bruk av muntlige kilder	5
3.3 Arkivsøk	6
4. UNDERSØKELSESONRÅDER	6
5. RESULTATER DOKUMENTASJONSARBEID OG KILDEGRUNNLAG	6
5.1 De muntlige kildene	6
5.2 Transkriberte intervjuer	7
Reindrif og krigen	7
Hverdagslivet	8
Grenselosing og flyktninger	10
Etterkrigstiden	11
Enkelthendelser	12
5.3 Arkivmateriale	13
5.4 Foreløpige observasjoner fra det skriftlige kildematerialet	14
5.5 Smakebiter fra de skriftlige kildene	14
5.6 Sekundærlitteratur om rørossamiske krigsminner	18
9. Konklusjon	19

PROSJEKTINFORMASJON

Søker: Aajege – Saemien giele- jïh maahtoejarng
Søkerkategori: Kulturminnevernprosjekter for 2015
Kontaktperson: Toini Bergstrøm
Adresse: Postboks 301, 7361 Røros
Org. nummer: 817 920 632
Kontonummer: 8601 7658834
E-post: toibe@trondelagfylke.no
Telefon: 74177603 eller mobil 907 23513

Prosjektleder: Thomas Ole Andersen
E-post: thoan@trondelagfylke.no
Telefon: 74177601 eller mobil 957 49521

1. MÅLFORMULERINGER

2.1 Formål.

Hovedformålet med prosjektet har vært å dokumentere historier og minner knyttet til andre verdenskrig fra Rørossamisk område.

Prosjektets oppnådde resultatmål

- Dokumentasjon av muntlige historier og fortellinger knyttet til andre verdenskrig fra rørossamisk område. Dette er kildemateriale er nå bevart for ettertiden.
- Man har bevart en vesentlig del av den rørossamiske kulturhistorien.
- Et bidrag til å befeste den samiske rollen og bidraget i den regionale krigshistorien.
- Synliggjort den sørsamiske kulturhistorien i området.
- Et ledd i etablering av kulturminnefaglig virksomhet på Aajege - samisk språk – og kompetansesenter.
- De dokumenterte kildene kan bli en del av en framtidig kunnskapsproduksjon.

Det er vesentlig å presisere at dette har vært et dokumentasjonsprosjekt, hvor man har hatt som hovedmål å dokumentere i første rekke muntlige kilder igjennom intervjuer med sørsamer som opplevde krigen. I andre rekke har man samlet inn skriftlige kilder og sekundærlitteratur. Med dokumentasjon som hovedmål vil kunnskapsproduksjonen og den historiske redegjørelsen komme på et senere tidspunkt. Prosjektet vil imidlertid formidle resultater av dokumentasjonsarbeidet.

2.2 Målgruppe.

Den samiske krigshistorien er en viktig del av identiteten til den samiske befolkningen i regionen. Målgruppen for dette prosjektet har først og fremst vært den samiske befolkningen. Historieinteresserte og allmenheten for øvrig har også vært en målgruppe. Dokumentasjonen kan i framtiden benyttes til formidling for å skape et mer nyansert bilde av den lokale samiske krigshistorien.

2. INNHOLD

Den samiske befolkningen i Rørosregionen var i høyeste grad påvirket av den tyske okkupasjonen. Med sine gjentatte krysninger av grensen til Sverige kom den samiske befolkning til stadig i kontakt med den tyske okkupasjonsmakten, både i forbindelse med reindrift, men også i tilknytning til handel, slektsbesøk og andre bekjenskaper.

Reindriftsnæringen var pålagt å levere kjøtt til okkupasjonsmakten, men man ville ikke bidra til å fø tyskerne med reinkjøtt og dermed indirekte bidra til okkupasjonen. Det foregikk dermed en stille motstandskamp mot den tyske okkupasjonsmakta, hvor man bevisst saboterte samling og reinslaktingen slik at kjøttet ikke kom i besittelse hos tyske myndigheter. Nærheten til den svenske statsgrensen medførte at regionen var et naturlig utgangspunkt for mennesker som måtte flykte over til Sverige. Reindriftsamer med stor kjennskap til landskapet, terrenget og været var i denne sammenhengen svært sentrale som grenseløser for å hjelpe mennesker over grensen, vekk fra den tyske okkupasjonsmakten.

I tillegg ble det samiske hverdagslivet påvirket på samme måte som den øvrige befolkningen, med restriksjoner, knapphet på diverse varer osv. Dette er noe som kommer tydelig fram i det innsamlede muntlige og skriftlige kildematerialet. Rapporten tar avslutningsvis for seg etterkrigstiden, hvor det samiske samfunnet stablet på beina en bærekraftig reindriftsnæring etter fem år med krig.

Dokumentasjonsrapporten vil innledningsvis gjøre rede for metoder og utfordringer med tanke på bruk av muntlige kilder. Før man deretter redegjør for det dokumenterte kildematerialet.

3. METODER

Hovedarbeidet i dette prosjektet har vært intervjuer med personer med kunnskap og minner knyttet opp mot krigsårene 1940 - 1945. Intervjuene er gjennomført av Thomas Ole Andersen som har erfaring med dokumentasjon av muntlige historiske kilder.

3.1 Dokumentasjon av muntlige kilder

Hovedfokuset i innsamlingsarbeidet har omhandlet det muntlige kildematerialet, hvor man har hatt til hensikt å skape et representativt grunnlag av informanter som kunne berette om de sørsamiske minnene om 2. verdenskrig. Intervjuene har tatt utgangspunkt i

sekundærlitteratur og diskusjoner i kollegiet ved Aajege. Etter ønske fra informantene er deres identitet anonymisert.¹ Nedenfor følger noen retningsgivende spørsmål som har blitt anvendt i intervjuene:

- Alder, bosted, kjønn?
- Hjem og familie?
- Hvor var din oppvekst under krigen?
- Krigshandlinger og okkupasjon?
- Forholdet til den tyske okkupasjonsmakta?
- Hvordan var hverdagslivet?
- Hvor mange var dere i familien?
- Hvordan påvirket okkupasjonen jobb, næringa, skolegangen osv?
- Var det spesielle hendelser tilknyttet okkupasjonen?
- Hvordan ble samene sett på av okkupasjonsmakta?
- Hvordan var helsa under krigen? Var det noen sykdommer?
- Hadde dere nok mat?
- Hvordan påvirka det reindrifta?
- Hvordan var tiden i etterkrigstiden?
- Losvirkosomheten?
- Etniske forskjeller?

Det er imidlertid vesentlig å presisere at kulepunktene var retningsgivere for intervjuene. Prosjektmedarbeider har ikke kategorisk og systematisk anvendt spørsmålene, men forsøkt å berøre temaene i en naturlig sammenheng.

3.2 Utfordringer med bruk av muntlige kilder

Muntlige kilder må også underlegges en del kritiske innvendinger, der informantens mulighet til å gjengi virkeligheten kan bli en problemstilling. Derfor har det vært viktig å ha et bevisst forhold til bruken av kvalitative kilder i dokumentasjonsarbeidet.

For det første må man stille seg kritisk til informanten som har erfart den historiske hendelsen eller fått fortalt om forløpet er en riktig iakttagelse. Det er ingen garanti for at ting blir oversatt, forenklet og forvandlet. Personen, som den muntlige kilden utgjør, har også et begrenset perspektiv på situasjoner, der man bare besitter personlige erfaringer fra hendelsen. Glemsel og feilerindring er også en åpenbar feilkilde.

Overføring av minner mellom flere generasjoner kan også være utfordrende med tanke på muntlige kilder. Personer og generasjoner farger sine beretninger og minner med utgangspunkt i sine personlige erfaringer og samtiden de levde i.² Sist men ikke minst er det viktig at intervjuer og andre prosjektmedarbeidere er bevisst sin rolle og ikke lar sine personlige erfaringer og holdninger være retningsgivende for dokumentasjonsprosessen.

¹ Dokumentasjonen befinner seg i Aajege's arkiver. Aajege vil vurdere hver enkelt forespørsel om adgang til de muntlige kildene.

² Kjeldstadli 1981: 66-84

3.3 Arkivsøk

Dokumentasjonsprosjektet har også foretatt en innsamling av relevante skriftlige kilder. Lappefogdarkivet ved Statsarkivet i Trondheim er gjennomgått i sin helhet. Det skriftlige arkivmaterialet etter Reindriftsforvaltningen i Sør – Trøndelag og Hedmark utgjør til sammen 23 hyllemeter og strekker seg fra 1894 til 2003. I denne sammenhengen har vi valgt å fokusere på uklausulert arkivmateriale fra 1940 til 1945.

4. UNDERSØKELSESONDRÅDER

Prosjektet har i samsvar med prosjektbeskrivelsen forholdt seg til Aajeges geografiske nedslagsfelt. Informantene tilhører i hovedsak reinbeitedistriktene Saanti Sijte og Gåebrien Sijte, hvor informantene har valgt å bosette seg på ulike steder i de respektive reinbeitelandskapene. Blant annet er Stordalen i Meråker kommune og Brekken i Røros kommune representert.

5. RESULTATER DOKUMENTASJONSARBEID OG KILDEGRUNNLAG

Dokumentasjonsprosjektet har i hovedsak vært tredelt: Dokumentasjon av muntlige kilder, søk etter arkivmateriale og gjennomgang av sekundærlitteratur. Nedenfor følger en redegjørelse for funnene i de gjennomgåtte kildene.

5.1 De muntlige kildene

En av hovedoppgavene til prosjektet har vært å samle inn og dokumentere muntlige kilder som opplevde krigsårene, men også etterkrigstiden. De muntlige kildene som har direkte empiri fra 1940-1945 er naturlig nok få, men noen samiske informanter finnes imidlertid innenfor det rørossamisk området.³ En rekke informanter har takket nei til å bidra til dokumentasjonsarbeidet, men 5 informanter har imidlertid blitt intervjuet om sine minner om dagliglivet og hendelser knyttet til krigsårene. Informantene var to kvinner og tre menn, som hadde både felles og særegne minner fra krigsårene. Informantene har berettet om blant annet om det samiske hverdagslivet i krigsårene, men også om reindriften og grenselosvirksomhet i grensetraktene mellom Norge og Sverige. En god del av det muntlige kildematerialet besto også av minner fra tiden etter krigen, hvor regionens reindriftssamiske befolkning gjorde en betydelig innsats for å gjenopprette en bærekraftig tamreindrift etter fem år med krig. Alle informantene var født i mellomkrigsårene og har mange minner fra krigsårene. Hendelser knyttet til krigen har vært en del av det kollektive sørsamiske minnet, særlig med tanke på de generasjonene som er nærmest krigsårene i tid. Informanter som hadde begrensede minner på grunn av lav alder fra 1945 - 1949 kunne imidlertid være en god kilde til kunnskap. Disse informantene har i mange tilfeller fått andrehåndskjennskap til

³ En kvinnelig informant er oppvokst i Nord- Trøndelag. Det er rimelig å tro at disse sørsamiske krigsminnene har store likhetstrekk med resten av regionen, og er derfor en del av denne framstillingen.

hendelser og historier fra eldre personer, og er på denne måten nyttige kilder til historisk kunnskap. Fire av fem intervjuer er gjort med lydopptak som befinner seg i Aajeges arkiver. Ett intervju er transkribert og nedtegnet i muntlig form.

5.2 Transkriberte intervjuer

De forskjellige intervjuene har naturlig nok fått ulikt innhold og tatt litt forskjellige retninger, alt avhengig av erfaringer, gjøremål og tilholdssted under krigen. Etterhvert intervju er ispedd en del hverdagsnakk. Derfor er dette en sammenfatning av det som er relevant i intervjuene. Nedtegnelsene er gjort i muntlig form så nært opp mot talemåte det har latt seg gjøre. Det har imidlertid blitt dratt noen generelle linjer og laget noen kategorier med utgangspunkt i intervjuene. Disse kategoriene er «Reindrift og krigen», «Hverdagslivet», «Grenselosing og flyktninger», «Etterkrigstiden» og «Enkelthendelser».

Reindrift og krigen

Informant nr. 1, mann Røros

Da de samlet til slakt under krigen så kom tyskerne og ville ha rein. Betale for seg, det kunne tyskerne. Men man hadde ikke lyst til å selge reinkjøtt til okkupasjonsmakta og hjelpe dem. Man ville ikke være tyskervennlig. Så da saboterte man slakta og lot reinen bli forvillet etter hvert.

Det var ingen restriksjoner på hvor man kunne drive reindrift. Det foregikk som før. Men det var oppkjøpertid og såkalt buskslakt. Man vommet bare ut og lot blodet renne ut og lot slaktet kjølnes. Deretter kjørte man slaktene ned med hest og slikt. Men det ble godt kjøtt av det ja. Vi samla litt til slakt på Fjellheim. Vi hadde trø der. Flytta da til Vigelen. Det ble slutt på det da jeg var voksen.

Det var en lappfogd som het Nordseth under krigen. Han var nazist og passet på at tyskerne fikk kjøpt seg kjøtt. Men han visste lite om reindrift, men han var en human person da. Men jeg tror ikke han helt forsto at man med vilje unnlot å ha inn til slakt. Men man var jo nødt til å ha inn til slakt av og til, slik at det ikke ble for åpenbart at man saboterte og at man selv måtte få seg kjøtt og slaktepenger. Så noen ganger hadde man inn.

Informant nr. 2, kvinne fra Nord Trøndelag

Vi var vel opptatt av hvordan det skulle gå med reindriften under krigen. Lappfogden hadde forhørt seg på svensk side om de kunne flytte over grensa med rein, og det kunne de bare gjøre da. Men det var bare en liten familie fra Meråker som hette Fjellner som benyttet seg av dette. Så de dro med flokken over til svensk side. Det var nok ikke så lett å komme med en liten flokk over på svensk side. De måtte vokte mye så de ikke dro så mye videre enn dem skulle. De måtte alle bidra til voktinga.

Det var mye tyske soldater oppi fjella. De merket at tyske soldater forsynte seg av reinflokken. De tok ikke inn til slakt. Det var litt sånn hemmelighetskremmerier rundt slaktinga, men jeg kan minnes det kom slakt til juletider.

Informant nr. 3, mann Røros

Under krigen så streiket Riastensamene på et vis. Reinen forvillet seg og dro nesten til Trondheim. Slaktinga var organisert på et finurlig vis. De kunne flytte med en liten flokk dit der folk bodde, på et

jorde f. eks ved Fjellheim, slik at man fikk tatt seg noen slakt. Så dro man videre til f. eks Aursunden, så stoppet man der og tok ut slakt. Det var nesten litt sånn tilfeldig. Ikke noe voldsomt planlagt, men slik at folk fikk tatt seg matrein. Men det var ikke noe offisielt. Alle var litt mer for seg selv under krigen.

Mange fra norsk side dro over til Sverige med reinen. Man ble tatt godt imot av sine slektninger på svensk side. Man er jo av samme folket. Noen ble der hele krigen og kom tilbake da tyskerne trakk seg tilbake. Nazistene var jo ikke så lenge i fjellene før de dro igjen. Så man hadde store fjellstrekninger for det meste for seg selv. Samene hadde et lite pass som de fikk utstedt, slik at de fikk dra over grensen med reinen.

Informant nr. 4, mann Røros

Reineierne ble pålagt tvangsslakt, men de saboterte det. Dette var blant annet begynnelsen for villreinen i Forollhogna. De spredde en god del rein til Forollhogna-området og hadde en god del i Sverige. Samt at de var en del hjemme da. Men dem prøvde så godt som mulig å sabotere at det skulle bli reinslakting. Men det ble voldsomt med slakt etter krigen da. Men jeg vet at mange reineiere fikk visum for å dra til Sverige for å få tilbake reinen sin. Men de saboterte dette også og kunne rapportere til tyskerne at hentinga mislyktes. De slakta en del rein i Sverige også, men dette kom ikke tyskerne til gode. De måtte jo slakte litt på norsk side også da. Da slaktet de nede i Singsås-traktene på vinteren, men der var også en god del sabotasje og de fikk ikke reinen inn i gjerdet. Det var mange tyskere som var med og kom mot gjerdet. Men da reinen kom mot gjerdet klarte dem ikke å holde dem, fordi der sto det mange. Tyskerne forsto ikke systemet. Tyskerne ville da skyte reinen og samlet sammen en god del soldater, men det gikk jo veldig dårlig da.

Tyskerne beslagla kjøttet. Men dette kjøttet ble beslaglagt hos oppkjøperne og forretningsmenn på Røros. De måtte levere fra seg reinkjøttet til Gestapo. Dermed ble ikke samene direkte rammet av dette. Ingen var begeistra for dette, hverken samene eller andre. Det var jo tyskerne som fikk dette kjøttet. Men reineierne fikk jo lov til å slakte til eget bruk. Så solgte de også til oppkjøperne. Så man klarte seg. Av og til måtte man levere til en nazist.

I de siste krigsårene under kalvmerkingen på sommeren så slaktet noen av gubbene. Dette var slik lurslakting som tyskerne ikke visste om. Dette kunne også komme folk fra Gauldalen og Haltdalen for å få seg litt kjøtt.

Lappefogd Nordseth var nazist. Han hadde et overordnet ansvar for reindriften. Han var ansatt fordi han var tyskervennlig. Etter krigen var han ikke lappefogd. Han hadde svært lite kunnskap om reindriften, jeg tror ikke han helt forsto at reindriften ble sabotert.

Alle i reindriften var med på sabotasjen. Av og til måtte de ha inn til slakt i Norge. Og da skulle de selge sjøl også. Men det var oppkjøperne som måtte gjøre avtaler til tyskerne. Rart i grunn. Det var steik, bog og rygg som skulle leveres. Det som ble igjen var det de kalte for skrapet (Skrovet). Halstabben, bringen og sidene. Det ble jo da nedskåren og så hengte vi det opp til spekemat. Det var mange bønder som kjøpte opp dette såkalte skrapet.

Hverdagslivet

Informant nr. 1, mann Røros

Bodde på Fjellheim under krigen Gikk på skole i ved Aursunden. Det er omentrent to mil dit. Det var ganske langt for en gutt på 7-8 år. Da gikk vi 14 dager i strekk på skolen, så dro vi hjem igjen.

Det var streng rasjonering på sukker, mel osv. Brukte rasjoneringskort da vi var nede å handlet. Vi hadde i tillegg et lite gårdsbruk hvor vi fikk smør, ost og kjøtt attåt. Så vi hadde godt med mat.

Det bodde ikke tyskere på gårdene, men de bodde på Storelvavollen. Vi så de når de av og til gikk på ski og så etter flyktninger. Tyskerne var jo human de også. Men da krigen lakket mot slutten så kom det en tysker og bodde med oss. Vi fikk ikke til å snakke med han, da ingen kunne språket. De ordna mat til han og fikk sikkert betalt. Men en dag husker jeg han sa «Deutschland ist kaputt!» Han visste vel at det gikk mot slutten. Men det var en human person dette. Sikkert en familiemann.

Informant nr. 2, mann Røros

Vi hadde kjøtt hele tiden, synes jeg. Vi dro over grensen for å hente kjøtt. Det var vel slik at tyskerne ikke maktet å kontrollere så mye ferdsel over grensen. Det er jo snakk om store områder. Og tyskerne måtte også bruke ski. Det var i hovedsak reinen og gjetere som dro over til svensk side. Resten av familien ble som regel igjen på norsk side.

Jeg var selv med å sprang rundt tollene med varer som skulle hjem. Det syntes jeg var veldig artig. Tyskerne var lite ute og gikk på ski, dro meste etter veiene. Men vi visste som regel da de var ute og gikk. Jeg var nok 9-10 år. Det var helst om vinteren, men det hendte seg at vi gikk på sommeren også. Det var rasjonering med kort. Men vi hadde det fint vi som kunne dra til Sverige.

De verste var nok ikke tyskerne, men de verste var nok de norske nazistene. Tyskerne var vanlige folk. Vi visste stort sett hvem nazistene var da.

Jeg minnes en gang jeg var ute på en gård og skjøt med pil og bue. Da kom det to tyskere forbi på ski og slengte seg med og skjøt. Syntes det var så artig.

Vi gikk på skole på Brynhilsvold ved Aursunden under krigen. Men læreren vår, han Strickert, satt i arrest på Fallstad en stund, men da ble det ikke skolegang. Vi hadde en nazistlærer som overtok, men han holdt bare ut i 14 dager. Så kom han Strickert igjen.

Informant nr. 2, kvinne Nord Trøndelag

Man benyttet alt av reinen, så mat hadde vi. Men det var dårlig mel vi fikk rasjonert.

Informant nr. 4, kvinne Nord Trøndelag

Det ble naturligvis evakuering på gårdene her i Brekken. Og vi skulle til Hyddkroken, en gård nesten ved grensen. Vi dro med hest til Hyllingsdalen og ski og skikjelke videre til Hyddkroken. Der var vi under hele krigen. Jeg husker at det kom noen karer med staselige klær til Hyddkroken. Det var den norske hirden, det var ikke tyskere. De var forferdelig finkledd, med merker på klærne og kommanderte om alt og det de skulle ha. En annen gang kom det tyskere. De var litt annerledes igjen da. Mange reiste til setrene og var der ei stund, men det var ikke langvarig. Vi gikk på skole nede. Det var ei tyskerbrakke ved skolen hvor det var undervisning. Jeg gikk på skole annenhver uke eller annenhver fjortende dag. Da hadde jeg mye fri og var inni Hyddkroken. De eldre ungene hadde nok mer erfaring, jeg var ganske ung under krigen.

Tyskerne oppførte seg fint. Det var verre med den norske hirden. De forlangte at de skulle ha så mye. Og man turte ikke å gjøre noe annet enn å gi dem.

Grenselosing og flyktninger

Informant nr. 1, kvinne Nord Trøndelag

Det var en del grenselosing. Min bror Anders var grenselos og fulgte flyktninger. Og en gang da han var på tur hjem så kom det tyskere etter han. De ropte til han, men han tenkte at de der klarer jeg å renne i fra. Så han rente i vei. Men så skjøt de etter han, men da var han nede i skogen. De kom etter sporet og til han. Så han måtte forklare hva han gjorde oppi der da. Da sa han at han hadde sett etter rypesnarene sine. Eller «snøhøne» som han oversatte det til. Og da slapp han videre.

De kom flere over fjellet. Flyktingen kom både innom Fjellheim og andre steder.

Informant nr. 3, mann Røros

Jeg var grenselos. 9-10 år gammel under krigen. Jeg fulgte flyktingene til grensen, så snudde jeg. Det var stort sett byfolk fra Trondheim og sånn. Flyktingene var innlosjert via kjenninger på ulike setervoller. Så da hentet vi dem der og sa at nå var det tid for å flykte.

Vi gikk om dagen da det var lyst. Vi visst akkurat hvor tyskerne var til enhver tid. Så det gikk bare bra. Det gikk på jungeltelegrafene hvor tyskerne var før man la ut på tur over grensen. Folk var orientert hele tiden. Man skulle ikke spørre for mye, man skulle bare utføre som grenselos. Det var farlig hvis du visste for mye og var nødt til å snakke.

Man orienterte flyktingene om hvor de skulle gå, viste vei. Det var farlig å gå for tett på. Det var jo store fjellområder, mange plasser å gjemme seg.

Informant nr. 4, mann Røros

I Hyddroken var det en del flyktninger. Det er ikke stort mer enn en halv kilometer til svenskegrensen. Tyskerne var på en måte redd svenskegrensa og bega seg sjeldent videre og forfulgte flyktingene som kom forbi Hyddroken og mot svenskegrensa. Men de hadde nok sine mistanker om at flyktingene hadde fått hjelp til å flykte. Det var en av sønnene som styrte med det, han hette Jon Sakstrøen, men også broren Kasper. Men han var mest med som reingjeter. Jon Sakstrøen fikk nok en del hjelp fra samene.

Problemet var at man visste aldri om det var flyktninger eller Gestapo. Så de var veldig forsiktig med hvem de hadde med seg. Det var noen nazister som man var utrygg på, som man mistenkte kunne angi folk.

Da faren min kom ned fra fjellene så kom dem alltid sånn at de så gårdene. Så stoppa de og så om alt var som normalt. De var litt utrygg på tyskerne og de var nok ute etter de. Men de kunne ikke påstå at de gjorde noe galt. De hadde ingen bevis. Ellers var tyskerne i bygdene. Ellers var det fredelig i Hyddroken. Det kunne komme noen tyske soldater forbi, men ellers lite.

Etterkrigstiden

Informant nr. 1, mann Røros

Reinen var forvillet etter krigen. Jeg tror nok at det var flere årsaker til dette. Foreldregenerasjonen. De begynte vel å bli litt eldre de som drev. Så var det en veldig skjev fordeling av reinantallet og det hadde nok sin innvirkning. Det var to reineiere som hadde mye rein, og det var jo litt uheldig. De som hadde lite, ville ikke å være med så mye til fjells. De hadde ikke økonomisk mulighet til det. Man var med til slakt og merking og litt ellers også, men man måtte ha noe annet åttå for å leve. Det var bare et par som hadde det som hovedinnkomme. Og da forlanges det at de store reineierne må stille med flere folk, det er naturlig. Så var det det her med tyskerne. Da man samlet og slaktet så kom tyskerne og skulle ha rein. Da saboterte man også dette. Alt dette medførte at reinen forvillet seg.

Reinen gikk inni i det som i dag kalles Forollhogna nasjonalpark. Det var forsøk på å skyte rein i dette området etter krigen. Men mye rein ble forvillet med tiden og ble etter hvert villrein. Så det er Riasten reinbeitedistrikt som har lagt grunnlaget for villreinen borti der.

Da vi kjøpte rein etter krigen så fikk jeg og bror min leie borti der og vi dro dit. Men der fikk vi ikke være mer enn i 14 dager før Fylkesmannen sa at hvis vi ikke flyttet bort så ble det dagbøter. Så da måtte vi bare forsvinne igjen da. Så da flyttet vi til Vigelen, og der ble vi. Vi kjøpte også rein fra Brändåsen da. Vi var med dem i perioder.

Det var mye møter mellom «lappan» om hvordan man skulle gjøre med reinen etter krigen. Man så ingen annen mulighet enn å slakte, deretter enten slutte eller starte på nytt med ny rein. Det endte med at vi valgte det siste. Men så begynte alle disse rettsakene etter det da.

Informant nr. 3, mann Røros

Det var mye arbeid med å samle rein etter krigen. Man gjetet igjennom hele Gauldalen. Bygdefolket var trofast og vennlig. Man fikk lånt seg ei seter både her og der.

Informant nr. 4, mann Røros

Man lot reinen forville seg. Man ville ikke gi tyskerne mat, okkupasjonsmakta skulle ikke få noe. Man regnet med at man fikk den tilbake. Men mye forsvant inn i Forollhogna. Vi var i tre vintre etter krigen og skjøt rein i de områdene. Det var et forferdelig arbeid. Noen dager gikk det bra. Og da var det å ta vomma og få tak i en hestkjører for å få ned slaktet. En og to hestlass om dagen på gode dager hvis vi var heldige. Var man uheldig så kunne man gå hele dagen før man fikk tak i én. Man måtte også få tak i reinen hvis du allerede hadde skutt på den. Det var ikke så enkelt. Vi var god til å skyte, men det hjalp ikke noen ganger. Lufttrykket, lyset osv. spilte inn om vi traff. Av og til hadde vi med bygdefolk som var god til å skyte til hjelp, og som regel var reineierne med. Men det var veldig mye rein vi ikke fikk skutt.

Reinen ble sånn halvill. Ikke helt tam og ikke helt vill. Hadde ikke snøskuteren kommer så hadde vi drevet på fortsatt. Vi temte opp noen flokker og tok den halville reinen inn i de. Vi var aldri borti de store flokkene på vestsiden på den måten. Vi fikk aldri tak i den. Fikk ikke noen til å hente den heller. Vi var redd for å miste den tamme igjen da. De var mer eller mindre tam de første årene da vi jaktet, vi var borti der å hentet rein. Så satt staten en stopper og vi fikk ikke hentet tilbake resten.

Enkelthendelser

Da krigen brøt ut

Informant nr. 2, kvinne Nord Trøndelag

Jeg var fire år da krigen brøt ut. Men jeg har hørte en god del historier fra søstra mi om krigen. Ho var 11 år. Da bodde vi i Snåsaheia som var min fars familie sitt vinterbeite. Vangsjøan og området rundt og så mot Namsos. Og ved Geitfjellet, som er kjent for det der slalåmrennet.

Om våren, og farfaren min var tilfeldigvis på besøk. Det hadde vært snakk om at det kanskje ble krig, så mor mi gikk på ski tidlig om morgenen til naboen som heite John Eliassen og Ellen for å høre på radio. Så rente hun hjem for å rapportere og fortalte nyhetene om hva som var i ferd med å skje. Neste morgen var hun på farten igjen, denne gangen til Fjellstad for å høre på radioen. Så hun rente hjem for å fortelle far om at nå har krigen kommet. Han sa at dem hadde flokken samlet så han skulle ringe til sine brødre og de som var med i den gruppen sånn at de kom seg i vei derifra før noe skjedde. Alt var klart, så de hadde antakeligvis forberedt seg. De dro allerede samme dag, eller så var det dagen etter. Og da dro de over den elva som går nedover forbi Grong. Det var vårløsning, så det var litt vanskeligheter med å komme seg over, men de kom over og dro nordover mot sommerbeitet i Børgefjell. Og mor mi ble da alene da, og skulle også dra avgårde. Det måtte pakkes i full fart. Vi bodde i koie da, derhviegåetie med kåava. Både storesøster Ella og Aajja ble engasjert i pakkinga. Koia var ikke aldeles ved veien, så sakerne måtte dras nedover på snøen og så til naboen på kafeen. Og der var det en lastebil som tingene ble lasta opp på. Naboen, hun skulle kjøre oss til Finnvollan, den plassen som var nærmest Steinfjellet for å komme seg over derifra. Etter siste lasset var dradd over snøen og kloppene ble satt mot døra så kunne Ella se tårer i øynene på mor. Så de tenkte nok sitt.

På veien så sto det tyske vakter ved hver ei bro oppover Namdalen, fra Heia og oppover. De måtte stoppe og forklare seg. Bestefar og de største ungene satt på reinskinn og sauskinnfell på lasteplanet, men jeg og broren min fikk sitte inne i lastebilen sammen med mor. Vi kom til Finnvollaldalen ut på dagen og derifra var det ikke oppkjørt vei. Vi hadde noen kjenninger som vi overnattet hos. Bestefar hadde andre kjenninger, så han overnattet på en annen gård. Han gikk over Steinfjellet på ski allerede neste dag. Men gubben på gården hvor vi overnattet sa han skulle kjøre med hest over for å få med oss. Det var plass på sleden for både folk og flyttelasset, men det var jeg og broren min Per som skulle få sitte på. Jeg ble plassert på sleden og da dro gubben i vei uten at han Per, som var 6 år da, hadde fått satt seg, så han ble igjen sammen med Mor og de litt eldre søstre mine. Mor ble aldeles forskrekket. Det er jo et par mil over Steinfjellet på ski. Mor sa til ungene at de måtte følge skisporet fordi hun skulle forsøke å nå igjen hestkjøreren, slik at han Per fikk sitte på, men det greide hun naturligvis ikke. Heldigvis hadde de matsekk, sånn at de kunne stoppe og spise på veien. Det var en liten trøst. Da gubben stoppet i Gjersvik med lasset. Der bodde Nella Gjersvik. Da hun så den lille stivfrosne ungen oppå fellen på lasset, som var meg, så tok hun meg inn og satt seg foran ovnen og varmet meg opp. Gnudde og sto i. Jeg kom til liv da, så det gikk heldigvis bra. Ella sa at vi ble noen dager hos Nella Gjersvik før vi dro videre.

Derifra dro vi videre til Nyvikmoen til farfar. Men da vi kom dit så var bestemor og bestefar allerede klar til å flytte over til Sverige, men vi fikk bo der med faster Lisa som var igjen med ungen sin. Vi var der til det begynte å våres, så flytta vi inn til Børgefjell, med motorbåt over Namsvatnet. Vi var vel de

første som kom til Johkegaske, foten av Børgefjell. De andre slektningene kom flyttende etter hvert til sommerstedet.

Reinen tråkka opp flystripe

Informant nr. 4, mann Røros

Jeg husker at på en gård nord på et gjerde her i Brekken evakuertes det med norske fly. Norskan var på vei nordover da tyskerne kom. Da måtte de mellomande her og tanke, og da var det viktig at de var i nærheten av vei, og de måtte lage flystripe. Da ble reinen tatt ned fra fjellet og drevet fram og tilbake for å trække ned en landingsplass. Det husker jeg fordi at jeg satt på skuldrene til faren min som gikk med leiedyret. Men det uheldige var at vinterveien for hest gikk over det jordet hvor landingsplassen var tråkket. Men reinen klarte ikke å trække ned veikranken for hesteveien som gikk beint over jordet, så det ble en slags kul der. Så det endte med at det første flyet som benyttet flyplassen stupte. De resterende flyene måtte lande på sjøen. Men det var vanskelig å frakte bensin dit. De flydde heller da til Viken. Og der landet de på sjøisen. Det flyet som stupte ble stående ganske lenge her i Brekken. Jeg vet ikke hva som skjedde videre med det flyet. Men det var interessant med det flyvraket for oss unger. Det var heldigvis ikke noen som omkom i styrten. Piloten klarte å senke farten.

5.3 Arkivmateriale

De skriftlige nedtegnelsene skal i all hovedsak fungere som støttekilder til det muntlige kildematerialet i den framtidige kunnskapsproduksjonen. Sammen med sekundærlitteraturen kan det skapes en bredere dokumentasjon av den sørsamiske krigshistorien.

De skriftlige kildene er i sin helhet vært innsamlet korrespondanse og nedtegnelser i arkiver etter Reindriftsforvaltningen for Sør- Trøndelag og Hedmark.⁴ Som en forlengelse og videreføring av lappefogdens arkiver, finnes oppgaver, korrespondanse og beretninger i arkivene etter Reindriftsforvaltningen. Arkivene etter Reindriftsforvaltningen fra Sør – Trøndelag og Hedmark som befinner på Statsarkivet i Trondheim er i fra perioden 1894 til 2003. Store deler av arkivet er klausulert, hvor på det inneholder personalsaker og sensitive opplysninger. Vi har imidlertid fått tilgang til eldre skriftlige kilder som ikke befatter seg med regler for sperring av innsyn. Alle kildene som strekker seg fram til 1940 - 1945 er gjennomgått. Dette utgjør i sin helt 137 sider. Nedenfor følger en opplisting av de gjennomgåtte kildene med påfølgende arkividentitet⁵:

- C I003- Oppgaver og nedtegnelser 1940 – 1946
- DA L0011- Rapportering fra distriktsformenn til Lappefogden, oppgaver og nedtegnelser 1940- 1945
- H L003- Rapportering fra distriktsformenn til Lappefogden, oppgaver og nedtegnelser 1940- 1946
- Korrespondanse – Kronologisk 1940- 1943

⁴ Løøv 1991

⁵ A-4981 Reindriftsforvaltningen Sør-Trøndelag og Hedmark 1894 – 2003

Prosjektet har imidlertid ikke hatt tilgang på de klausulerte delene av arkivet. Det er en mulighet at de klausulerte kildene, helt ned på mikronivå kan inneholde relevante opplysninger. En prosess rundt tilgangen til klausulerte kilder er ikke noe dette prosjektet har valgt å fokusere på.⁶

5.4 Foreløpige observasjoner fra det skriftlige kildematerialet

Det skriftlige kildematerialet fra krigsårene er relativt omfattende, med en utstrakt korrespondanse internt i forvaltningen, men også med tanke på rapportering fra distriktene.

Av de tingene som på generelt grunnlag peker seg ut i kildematerialet er beretninger fra lappfogden samt korrespondansen med norske/tyske myndigheter om grensekryssing mellom Norge og Sverige. Tyske myndigheter beretter om store utfordringer med tanke på norsk rein på svensk jord, slakt og forvilling. I tillegg inneholder arkivene en rekke underrettelser om samisk grensekryssing, både med tanke på reindriften men også av familiære årsaker.

Kildematerialet beretter også om at reinen har blitt forvillet, noe som vanskeliggjorde samling og slakt. Dette rapporteres både fra lappfogden, men også fra de forskjellige reinbeitedistriktene. Distriktene rapportere om hendelser og status for reindriften til tyske myndigheter. Denne rapporteringen viser seg i mange tilfeller å være relativt begrenset. I et komparativt perspektiv med det muntlige kildematerialet for man en større forståelse for hvorfor disse opplysningene er sparsommelige. Informanter kunne berette hvordan reindriften bevisst begrenset kommunikasjon, reinsamling til slakt og telling. Tyskerne hadde store interesser i reinkjøttet og kontroll over reindriftnæringen, hvor forvilling av rein, sabotasje av reinsamling og underrapportering til lappfogden ble vanlige virkemidler for å motvirke dette. Gjenspeiles også dette indirekte i de skriftlige kildene?

5.5 Smakebiter fra de skriftlige kildene

Det skriftlige kildematerialet er omfattende, hvor en helhetlig gjennomgang og redegjørelse vil skje i den framtidige kunnskapsproduksjonen. Man kan imidlertid gi noen smakebiter på innholdet i det skriftlige kildematerialet som er hentet fra Lappfogdarkivet for Sør Trøndelag og Hedmark for perioden 1940- 1945. I denne sammenhengen vil utdragene fra arkivmaterialet fokusere på temaer som kan settes i et komparativt perspektiv med de muntlige kildene. Det er imidlertid vesentlig å påpeke det finnes et stort potensiale til opplysninger og oppfølging i de dokumenterte skriftlige kildene, men i denne omgangen blir det begrenset til eksempler. Nedenfor følger utdrag fra korrespondanse mellom lappelendsmannen og Landbruksdepartementet, lappfogd Harald Nordseth sine betraktninger, samt et eksempel på rapportering fra Essand reinbeitedistrikt. Det er viktig å ha i bakhodet når man leser disse kildene at dette er betraktninger og beretninger gjort av offentlige tjenestemenn som var utnevnt av tyske styresmakter. Det er naturlig å tro at kildens gehalt er påvirket av dette.

⁶ Det samlede kildematerialet fra prosjektet befinner seg i Aajege sine elektroniske arkiver og oversendes Sametinget ved forespørsel.

Til svensk side⁷

Lappfogd Bagaas kunne rapportere 12 juni 1940 til Landbruksdepartementet om hendelser, status og flyttingen til svensk side.

«Til Kgl. Lannbruksdepartement, Oslo, Rugldalen den 12 juni 1940

Da jeg har vært «fraverende» en tid og således uten forbindelse med samene foretok jeg en tur til Riasten i helgen for å høre om hvordan nuverende situasjon var der.

En del nervøsitert hadde det vært, men nu var det ganske rolig. De hadde ikke hatt noe «besøk» på Fjellheim men på Storelvavollen hadde det vært noen. Reinen har de i vår latt gå fritt, da de ikke vilde ta noen risiko ved å samle reinen i flokk av hensyn til fare for beskytning fra luften. Som følge av denne ordningen må man nok være forberedt på en del erstatningskrav fra setereiere, men får håpe at det ikke blir for meget.

Alle familier i Essann distrikt har drat over til Sverige. Men de hadde gjeterne tilbake, og jeg må nu forsøke å komme i forbindelse med de evakuerte for å få dem tilbake, da jeg ikke kan se noen risiko for dem å oppholle sig heime i Norge.

For Tolga distrikts vedkommende er det ikke noe nytt å til rette hittil, men det kan jo bli annerledes nu når båten begynner sin rute på Femunden.

Ærbødigst Hr. Bagaas»

Lappfogd Bagaas fulgte opp med en henvendelse til lappelensmann Johs. Lunden angående samenes oppholdssted.

«Til lappelensmann Johs. Lunden, Tydal 18/6 1940

Kan de gi meg opplysning om hvor Essand-samene opholder sig? Jeg har ryktevis hørt at de er reist til Sverige. Er dette riktig? Svar på dette så snart som mulig.

Ærbødigst Hr. Bagass»

Svaret på henvendelsen var som følger:

«Noen kontakt med Essandsamene har jeg ikke hatt på ganske lenge. Jeg har også ryktevis hørt at de var reist til Sverige. Mot både lov og sedvane har de unnlatt å gi beskjed om skifting av oppholdssted hit. Ryktevis hørte jeg i går at Lars Brandfjell skulde vært i Tydal og proviantert nylig. Er dette tilfelle skulde en gå ut ifra at de var kommet til Skarpdalen.

Hilsen Johs Lunden»

⁷ C I003- Oppgaver og nedtegnelser 1940 – 1946

Om reinslaktingen⁸

27 oktober i 1943 underretter lappfogd Harald Nordseth Fylkesmannen i Sør – Trøndelag om reinslaktingen:

«(..)Under de reinslaktinger som fandt sted i höst viste det seg at det var mange som forsökte å skaffe seg reinkjøtt på ulovlig måte. Dette foregår ofte på den måte at reinen, etter å være nedstukket, trekkes ut av «träa» utenom det sted hvor kontrollen er plassert. Det forekom slike tilfeller også forrige vinter, men ikke i så stor utstrekning. Hvor det bare er en mann som utöver kontrollen er det innlysende at man ikke kan komme denne trafikk til livs.

Under slaktinger som lappene i Tolgen- og Essanddistriktet har foretatt har alltid oppsynsmann assistert, og da har alt gått knirkefritt. Her bor nemlig oppsynsmannen i nærheten og kan möte opp uten å ha nevneverdige ulemper eller utgifter ved det.

Annerledes derimot i Riastdistriktet, hvor slaktingene må foretas på de mest avsidesliggende steder. Her må oppsynsmannen reise lang vei og ligge borte hvis han skal være tilstede (..)»

Om villreinen

Nasjonal Samling var misfornøyd med Lappfogd Bagass, på tross av hans partitilhørighet. I 1942 ble han avsatt og en ny lappfogd med navn Harald Nordseth ble ansatt. Det ble framhevet at Nordseth omgående måtte ta fatt på arbeidet vedrørende reinslaktingen.⁹ 10 februar 1943 underretter lappfogd Hardlad Nordseth Fylkesmannen i Sør- Trøndelag i Trondheim om hans betraktninger om den forvillet tamreinen og reinslakting. Han kommer med sine egne betraktninger om bakgrunnen og potensielle løsninger på utfordringene:

(..)Det viser seg dessverre at tamreinen i Sør- Trøndelag blir stadig mer vill for hvert år som går. I år har det således vært meget vanskelig å samle reinen. Dette skyldes ikke alene de dårlige beiteforhold.

Forholdet er imidlertid en renbestanden öker sterkt og at lappene ikke kan stille det lovbestalte antall gjeterere. Fölgelig blir det stadig stigende antall ren som ikke er under kontroll. Denne rens avkom blir villren, og lar seg ikke innfange på vanlig måte. Denne reinen har nu fått anledning til å vokse opp, lappene har jo ikke hat skytevåpen de siste årene.

Störsteparten av denne villreinen befinner seg nu utenfor distriktet i traktene mellem Gauldalen (Langlete-Stören) og Selbusjöen. Dette gjelder ren fra Riastdistriktet og Essand. Jeg har defor gitt lappen beskjed om at de bör innstille slaktingen i Feragen, hvor tamreinen er samlet, og i stedet konsentrerer seg om flokkene nordenfor, og forsöke å få istand storslakting her. Jeg har i den anledning henvendt meg til grensepolitiet på Röros. Gruppeleder Winsvold har lovet å avgi et par mann som kan være med å skyte.

Da området hvor slaktingen bör foretas ligger utenfor distriktet, og lappene ikke har det tilstrekkelige antall stolper til trö på stedet, tör jeg be om Herr Fylkesmannens medvirkning til at dette ordnes. En

⁸ Korrespondanse – Kronologisk 1940- 1943

⁹ Fjellheim 2012

må antagelig henvende seg til Gauldal Skogforvaltning. Da renen på forhånd befinner seg i denne trakt går jeg ut fra at det ellers ikke er noe i veien for å foreta slakting her.

Stedet hvor tröa aktes oppført ligger på sydöstsiden av Mortensfjellet. Her var også i fjor oppført en trö, men materialet til denne er vistnok kommet på avveie, eller er nedsnedd.

Jeg tör også foreslå at lappene nu pålegges å redusere renbestanden til det lovlige antall innen hvert distrikt. Dette er aktuelt for Riast- Hyllingen og Tolgen. I Essand derimot er bestanden etter sigende avtagende. Dette skal skyldes den omstendighet at lappene ikke får merket sin ren og at den trekker over til Sverige og blander seg med svensk rein. Svenskene sier å være meget påpasselig med å merke «helöring».

I Tolgendistriktet er det lovlig antall 1500, men lappene antas å ha ca. 3000.

I Rist- Hylling er det lovlig antall også for lenge siden overskredet. I det sistnevnte distrikt er riktignok lappene av Brekken forsyningsnemd pålagt en del tvangsslakting, men ikke tilstrekkelig. Dette tvangspålegg går imidlertid verst utover de små reneierne som for å kunne eksistere har måttet slakte meget også i det siste.

Forholdet er at det er de store reneierene som er skyld i at bestanden har öket så sterkt. De har slaktet ubetydelig i forhold til sitt renantall, og planmessig öket bestanden. Rentelling for 1940 gir ikke lenger noen veiledning (..)

(..) Jeg tör anbefale at der först foretas en sterk reduksjon av bestanden ved at mest mulig av villrenen blir fjernet, og i störst mulig utstrekning på de större reneieres bekostning. Derved kan det åpnes mulighet for å holde rentelling neste år.

Jeg har inntrykk av at reneierne ikke er villig til å slakte meget nu. De finner antagelig at kapitalen er sikre anbragt i form av ren enn i penger.

Klagene over renskade strömmen inn både i Tolga og Riastdistriktet. Da gjetere i tilstrekkelig antall ikke kan oppdrives, ser jeg ingen annen utvei enn at bestanden må reduseres.

En utvei er imidlertid overflytning av ren til Gauldalsvidda vest for Röros. Dette har tidligere vakt motstand fra de fastboende på disse kanter, men med sørgelig tynn begrunnelse. En helt objektiv og faglig vurdering av fordelene er ulempen ved en slik overflytting er enda ikke fremkommet, og det skulde vel være grunn til å ta spørsmålet opp igjen. Sist forslaget var opp faldt det på grunn enkelte kommuners og gårdbrukeres lokalinteresser.

Flere reneiere er villig til å flytte over til denne trakt. Hvis det er mulighet for en lösning av dette spørsmål med det förste, vilde man unngå unödig reduksjon av bestanden. Jeg finner at spørsmålet er mer aktuelt nu en noensinde tidligere, og akter med det förste å ta spørsmålet opp i hele sin bredde. Da faren for sammenblanding med svenskren og ren fra andre distrikter er mindre på Gauldalsvidda, kan man klare seg med de gjetere man har.

Denne lösning er således den beste og vil för eller senere tvinge seg igjennem. Jeg tör derfor be herr Fylkesmannen ta saken til gjennomförelse såsnart råder.

Skulde nedslakting imidlertid ikke være til å undgå tør jeg be om direktiver hvoretter reduksjon kan foretas. Jeg må meddele at det materiale jeg selv er i besittelse av er for mangelfullt til å kunne komme med forslag.

Heil og Sæl

Harald Nordseth (..)»¹⁰

Grensebefaring

Reineiere fra de ulike distriktene utførte grensebefaring og innrapportering av observasjoner til lappefogden. Lappefogdarkivet består av en rekke befaringer gjort av blant annet fra Essand reinbeitedistrikt. Her er et eksempel på en befaringsrapport fra John Barrock.¹¹

«28 okt. Starter kl 10 fra Stordalen. Overnatter i Sankodalsvold. 28. Starter kl 9 om Essann- Steinfjell til Nea hvor jeg overnatter. Treffer her reingjeteren Nils Bergström, Martin og Nils Brandfjell. Reingjæterne forteller at der er ingen rein ved grensetraktene. Men mot Stugudalen er reinen spredt. 31. Starter kl 9 fra Nea Nekjølen mot Fosskleppane. Ser sirka 100 rein. Mesteparten svensk-rein. Det viser sig at ennu er reinflokkene spredt.

Stordalen 12 nov. 1942. Ærbödigst J. Barrock»

5. 6 Sekundærlitteratur om rørossamiske krigsminner

Sekundærlitteratur om rørossamiske krigsminner har vært en betydningsfull del av prosjektet, både i arbeidet med kildesøking, men også for å skape bredere forståelse av den sørsamiske opplevelsen av krigen. Derfor har prosjektet også tatt for seg et relativt omfattende søk etter sekundærlitteratur. Dette har i all hovedsak vært fagbøker, bygdebøker og tidsskrifter hvor sørsamer har berettet om sine minner knyttet opp til krigsårene. Den fremtidige prosessen med kunnskapsproduksjon vil dermed få et godt utgangspunkt. Nedenfor følger en oppstilling av den innsamlede sekundærlitteraturen:

- Elvemo, Jarle, *Grensebarn i krig- De unge og glemte heltene*, Norgesforlaget 2012
- Renander, Anna Krihke, *Krigen føltes uvirkelig*, Åarjel- saemieh – Samer i sør, Årboknr. 8, Saemien Sijte, Snåsa 2004.
- Biente, Bierna, *Reindrif og krig*, Åarjel- saemieh – Samer i sør, Årboknr. 8, Saemien Sijte, Snåsa 2004.
- Lundmark, Bo, *Andre världskriget från Gröndalens horisont*, Åarjel- saemieh – Samer i sør, Årboknr. 8, Saemien Sijte, Snåsa 2004.
- Lundmark, Bo, *Jämtén* 2017, Jämtli Förlag 2017

¹⁰ H L003- Rapportering fra distriktsformenn til Lappefogden, oppgaver og nedtegnelser 1940- 1946

- Bitustøyl, Kjell, *Sørsamer i sør: Nokre episodar fra tamreindrifta*, Åarjel- saemieh – Samer i sør, Årboknr. 8, Saemien Sijte, Snåsa 2004.
- Braseth, Leif, *Femundsmarka gav beskyttelse*, Åarjel- saemieh – Samer i sør, Årboknr. 8, Saemien Sijte, Snåsa 2004.
- Thomasson, Lars, *Ny gränsbetning*, Åarjel- saemieh – Samer i sør, Årboknr. 4, Saemien Sijte, Snåsa 1991.
- Uthus, Bodil, *Åpent landskap: 63 nærbilder fra Selbu og Tydal*, Gyldendahl Norsk Forlag 1995.
- Lundmark, Bo, *I krigets kugga – från Härjedalens gränsbygder*, Jämten2017, Jamtli Förlag
- Fjellheim, Sverre, *Gåebrien Sijte – En sameby i Røostraktene*, Sverre Fjellheim eget forlag 2012

9. Konklusjon

Dette prosjektet har ved hjelp av informanter og skriftlige kilder dokumentert utdrag fra den rørossamiske krigshistorien. En komplett kartlegging og dokumentasjon av den samiske historien om krigsårene er svært utfordrende. Det finnes stort mangfold av historier og skriftlige kilder. Dette dokumentasjonsprosjektet må derfor ansees som et bidrag til å nyansere og komplettere den sørsamiske fortellingen om 2. verdenskrig.

En foreløpig konklusjon er at den sørsamiske befolkningen var i høyeste grad påvirket av krigsårene på lik linje med en øvrige norske befolkningen. Det var imidlertid en del særegne historiske trekk for det sørsamiske samfunnet. Det samiske samfunnet var pålagt å levere reinkjøtt til den tyske okkupasjonsmakten, noe som var en av flere faktorer som forårsaket forvilling av tamreinen. Det sørsamiske kulturlandskapet har historisk sett vært grenseløst på tvers av den norsk-svenske statsgrensen. Samisk tilstedeværelse i dette landskapet, samt kjennskap til natur, terreng, vær og vind, gjorde at samer var naturlige losere av flyktninger til det krigsnøytrale Sverige. Slik en informant påpekte så hadde de store fjellstrekninger og bosetningsområder for seg selv, hvor den tyske tilstedeværelsen bare var periodevis og begrenset. Hverdagslivet var også påvirket, men ingen av informantene kunne berette om forverrete sosiale levekår. Mat og kjøtttilgangen var tilfredsstillende, både igjennom reindriften og annen selvforsyning. En vesentlig del av den sørsamiske krigshistorien var etterkrigstiden, hvor reindriften møtte store utfordringer. Reinen var forvillet og det ble lagt inn store ressurser på å reetablere en bærekraftig reindrift. Skal man våge seg på å dra noen store utviklingslinjer med utgangspunkt i de innsamlende kildene, så er de overnevnte momentene bærende og utgjør et godt utgangspunkt for framtidig kunnskapsproduksjon.